TERMINOLOGIA CORPULUI OMENESC. CREAȚII METAFORICE ÎN GRAIURILE POPULARE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

DE

ION NUȚĂ

În limba română terminologia corpului omenesc este, așa cum se știe, în cea mai mare parte, de origine latină, împrumuturile vechi sau de dată mai recentă (în special, neologismele de origine franceză) ocupînd un loc secundar.

În general, specialiștii au discutat această problemă în mod cu totul întîmplător[1], iar studiile onomasiologice s-au ocupat, în primul rînd, de noțiunile concrete și, mai rar, de cele abstracte[2].

A fost neglijată, aproape în întregime, latura expresivă a terminologiei, faptul că, la un moment dat, pe întreg teritoriul dacoromân, și cu precădere în anumite regiuni, s-au dezvoltat nume noi, bazate pe asemănări și comparații cu obiecte din lumea înconjurătoare. S-a insistat mai mult însă asupra întrebuințării metaforice a unor termeni de aici pentru a numi diverse obiecte sau părți ale lor, dar a fost lăsat pe planul al doilea și cercetat numai în treacăt, cu referiri directe doar la termeni izolați, tocmai un element mai important, acela al denumirii părților și organelor corpului omenesc prin metafore reținute din realitatea imediată[3].

În articolul de față încercăm să facem o analiză a acestor fapte extrem de interesante, privind un grup mai mare de cuvinte caracteristice acestei terminologii, pe baza materialului oferit de anchetele dialectale pentru *NALR. Moldova și Bucovina* (o parte din răspunsurile primite la întrebările 58—463,

---

[1] Vezi Adolf Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile. Eine onomasiologische Studie*, Erlangen, 1902 ; Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht", XXI—XXV (1919), p. 87—94 ; vezi și Ștefan Pașca, *Terminologia calului : părțile corpului*, în DR, V (1929), p. 272—327, unde se fac referiri și la unele părți ale corpului omenesc.

[2] Vezi, pentru limba română, articolele semnate de Vasile Arvinte, Boris Cazacu, Ștefan Glosu, Iorgu Iordan, Lucreția Mareș, Sever Pop și Valeriu Rusu, citate de I. Coteanu și I. Dănăilă în *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, p. 121—123, 126 ; vezi și Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale (Pe baza datelor ALR, I și NALR, I, Ollenia)*, în SCL, XVIII (1967), nr. 2, p. 187—201 (sînt discutate cuvintele : *vomez, varice, diaree, hernie, febră, tifos* și *tuberculoză)* ; pentru celelalte limbi romanice, vezi și Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962, p. 248—254.

[3] Vezi, pentru limbile slave, Dr. Kr. Bulat, *Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre*, în „Arhiv für slavische Philologie", XXXVII, 1920, p. 460—467 (capitolul *Menschen und Tierkörper)* ; pentru limba română, vezi articolele semnate de Marius Sala și Anca Ulivi, citate pe parcursul lucrării ; vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților, VI*, în DR, IX (1938), p. 403—449, care analizează și cîteva metafore din ALR (p. 427—428).

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

din *Chestionarul NALR*) și a unor date înregistrate de noi în anchete speciale din nord-estul Moldovei.

În limba română populară există tendința generală ca majoritatea termenilor care denumesc părți ale corpului omenesc să fie înlocuiți cu alții, mult mai expresivi. Procedeul acesta, caracteristic tuturor graiurilor dacoromâne, pare a fi mult mai des întîlnit în Moldova, în special în nord-estul provinciei, unde metaforele abundă și variază de la localitate la localitate, de la individ la individ.

Din punct de vedere formal, în terminologia corpului omenesc metaforele pot fi *sintagmatice* și *simple*. Primele, datorate nevoii de a evita omonimia, sînt formate din doi termeni : o metaforă simplă (numele unui obiect care arată forma sau calitatea) și un determinant, substantiv în cazul genitiv sau acuzativ cu prepoziție, avînd valoare genitivală (numele unui organ al corpului omenesc). Metaforele simple, mult mai frecvente, sînt rezultatul elipsei determinantului sau provin din derivarea primului termen al sintagmei metaforice.

O parte dintre metaforele aici în discuție se apropie de *metaforele individuale*, în sensul că reprezintă o primă fază în cadrul procesului de lexicalizare. Altfel spus, este un grad redus de socializare, reprezentînd o fază de tranziție între acestea și metaforele lexicale regionale. Ele aparțin, de obicei, unui teritoriu limitat (în cazul de față, nord-estul Moldovei), caracterizează, adeseori, doar un grup restrîns de sate, sînt tipice chiar unei singure localități sau persoane, au un caracter inedit, determinat de asociații neprevăzute, și pot fi apropiate, fără a forța prea mult lucrurile, de *metaforele poetice*, care se evidențiază printr-o pronunțată valoare expresivă, fiind proprii, în general, unui anume scriitor sau poet.

Cele mai multe sînt însă *metafore lexicale*, specifice limbii comune, care sînt folosite de întreaga colectivitate lingvistică, fac parte din categoria *metaforelor denumiri* sau a „metaforelor moarte", au o pronunțată funcție denotativă și doar unele dintre ele sînt „metafore vii", care își mai păstrează în continuare plasticitatea, caracterul lor figurat. De aceea, majoritatea metaforelor discutate de noi se întîlnesc frecvent pe întreg teritoriul nordic al Moldovei, apar izolat în toată această provincie istorică, iar o parte dintre ele sînt atestate de diversele tipuri de dicționare, de cele explicative în primul rînd, ca fiind răspîndite în întreaga țară.

În terminologia corpului omenesc metaforele se realizează prin tipul *absolut (metafora-implicație, in absentia, implicită)* în care termenul de bază, cel propriu, este înlocuit cu altul, figurat, care cumulează toate însușirile primului cuvînt (este cazul denumirilor împrumutate din lumea animală) sau prezintă numai unele asemănări, de obicei esențiale, cu acesta. Ele sînt, în general, nume datorate similitudinii părților și organelor interne ale corpului omenesc cu diverse lucruri sau componente ale lor, pe care omul le are la îndemînă în realitatea înconjurătoare. Acest transfer al denumirii unui obiect asupra altuia are la bază analogii care vizează, în primul rînd, forma comună a celor două realități comparate, mai rar calitățile și funcțiile lor, și este motivat datorită legăturilor obiective existente între acestea.

1. În graiurile populare din nord-estul Moldovei metaforele simple și sintagmatice abundă în situațiile în care sînt înlocuite denumiri care se dau unor părți și organe secundare ale corpului omenesc, mai puțin cunoscute,

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

considerate a fi de importanță minoră, pentru care vorbitorii nu au un termen anume, care să se fi impus uzului.

1.1. Într-o primă categorie se pot încadra termenii cărora le corespund *metafore populare*, o parte preluate și de limba literară (unii specialiști le numesc, pe unele dintre acestea, chiar metafore „de proveniență cultă"), necunoscute sau puțin cunoscute în zona respectivă, sau neologisme, care au devenit cunoscute abia în ultimul timp. Iată lista acestor metafore :

colț de măsea[4] : *cep, cioabă* (de la *ciob*), *cioată, ciob, ciocan* („cotor"), *ciot, colțan, colțar, crac, cracă, creangă, cruce, firmitură, hîrb, ramură, scai, șîp, țandură, țintă* („cui"), *zimț* ;

creștetul capului[5] : *ascuțiș (ascuțișul capului), căciula capului, creastă (creasta capului), fața capului, fesul capului, latul capului, luna capului, pălăria capului, plașcă* și *pleașcă (pleașca capului* ; de la *plașcă, pleașcă* „platoșă"), *protapul capului, tăiușul capului, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, țiugă, tivdă, țivgă), vîrfar, vîrful capului, vîrtej (vîrtejul capului)* ;

fluierul piciorului[6] : *bățul piciorului, boldan* (de la *bold*), *boldul piciorului, burlan (burlanul piciorului), cuiul piciorului, para piciorului, parul piciorului, stîlpul piciorului, trișca piciorului, țeavă (țeava piciorului), țurloi (țurlui)* ;

furca pieptului[7] : *baiera pieptului, ciotul pieptului, coșul pieptului, cruce (crucea pieptului), cruciță (crucița pieptului), drugă (druga pieptului), drugul pieptului, furcoi, furculița pieptului, furcuța pieptului, gardul pieptului, grebla pieptului, lingura pieptului, lingurica pieptului, linguriță pieptului, mînerul pieptului, placă, (placa pieptului), plăcuță (plăcuța pieptului), răschitorul pieptului, scîndura de la piept, șira pieptului, șirul pieptului, toartă (toarta pieptului), tortiță (tortița pieptului)* ;

mărul lui Adam[8] : *banul de la gît, bănuț (bănuțul gîtului), bumb (bumbul gîtului), butoiul gîtului, cioată (cioata de la gît), cioc (ciocul gîtului), ciocălău (ciocălăul gîtului), ciont, ciot (ciotul dracului, ciotul lui Adam), cocostîrcul gîtului, cocoș (cocoșul gîtului), ghindă, gîșter (gușter), măr (mărul Domnului, mărul dracului, mărul gîtului), măruț, merișor, nod (nodul Domnului, nodul dracului, nodul gîtlejului, nodul gîtului, nodul lui Adam), noduț, noduță, nuca gîtului, ou (oul gîtului, oul lui Adam), ouleț, oușor, ouț, para gîtului, perjă (perja gîtului), perjulică, popușoi, țîu.*

omușor[9] : *banul din gît, bănuț (bănuțul din gît), boabă, bobiță, bombiță, buburuz (buburuzul gîtului), buburuză, căluș, cățel, cățeluș, cercel (cercelul gîtului), cerceluș, chibritul gîtului, cioată (cioata gîtului), ciot (ciotul gîtului), clanț, clanță (clanța gîtului), clapă (clapa gurii), clănțucă, clempuș, clopot*

[4] Vezi și : ALR II/I, 42 ; NALR—Olt., I, 70 ; NALR—Banat, I, 69.

[5] Vezi și : ALR I/I, 5 ; NALR—Olt., I, 2 ; ALRR—Mar., I, 5; NALR—Banat, I, 4.

[6] Vezi și : ALR I/I, 58 ; ALRM I/I, 89; NALR—Olt., I, MN, pl. 9—10; NALR—Banat, I, 130.

[7] Vezi și : ALR II/I, MN, 2201 ; ALRM II/I, 114 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6 ; NALR—Banat, I, 93.

[8] Vezi și : ALR I/I, 37 ; NALR—Olt., I, 85 ; ALRR—Mar., I, 96 ; NALR—Banat, I, 84 ; Marius Sala, *În legătură cu denumirea* **mărului lui Adam** *în unele limbi romanice*, în SCL, IX (1958), nr. 4, p. 497—510 ; idem, *Încercare de cerecetare statistică asupra unor metafore din AIS și ALR*, în FD, II (1960), p. 221—228.

[9] Vezi și : ALR I/I, 33 ; ALRM I/I, 48 ; ALR II/I, MN, 6929 ; ALRM II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 56 ; ALRR—Mar., I, 62 ; ALM II/II, 730.

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

(clopotul gîtului), clopoțel, gălușcă, ghindă, gîrlici, gîșter (gușter), gogoașă, limbric, limbucă, limbuță, lingurică, mărgelucă, mărgeluță (mărgeluța gîtului), mărgică, mosor, mosorel, omuleț, ou, ouleț, oușor, parul gîtului, pop (popul gîtului), popic, popușor, racul din gît, spirituș, spiriduș, steluță, stîlp (stîlpul gîtului), stîlpișor, sufletul gîtului, țăruș, (țărușul gîtului), țimburuș (țîmburuș), țîmbric, țîmburic, țumburic, țumburuș. Circulația paralelă a termenilor metaforici și a termenilor proprii a provocat uneori *contaminarea* lor sau asociații de tipul *etimologiei populare*. Pe de o parte termenul metaforic + termenul propriu (= etimologie populară), pe de alta termenul metaforic + termenul metaforic (= contaminare). Aceste denumiri sugerează prin temă o asociație metaforică, în timp ce în cazul metaforelor propriu-zise asociația angajează cuvîntul în întregul său. De aceea, exemplele care urmează pot fi considerate și ele tot creații metaforice[10] : *apărătuș (părătuș + apăra), împărătuș (părătuș + + împărat), împeretuș (împărătuș + perete), limburuș (limbă + țumburuș), limburușă, linguruș (limburuș + linge), linguruță, peretuș (părătuș + perete), spărătuș (părătuș + spirituș)* ;

ouăle piciorului[11] : *boldane, bolduri, mere, merișoare, noduțe, noduțuri, ouțe, ousoare* ;

podul palmei[12] : *cerul palmei, mărul palmei, merișorul degetului, merișorul mîinii, merișorul palmei, nodul palmei, peștele palmei* ;

șira spinării[13] : *coarda spinării, dricul spinării, druga spinării, drugul spinării, dunga spinării, grind (grindul spinării), lopată (lopata spinării), rîpa spinării* ;

umărul obrazului[14] : *mărul feței, mărul obrazului, para obrazului, nuca obrazului, podul obrazului.*

1.2. Aceeași frecvență a metaforelor se face simțită și în unele situații în care părțile secundare ale corpului omenesc sînt numite prin neologisme, mai ales de origine franceză. În cazul acesta, vorbitorii din mediul rural acceptă greu denumirea științifică, deși, în mare parte, o cunosc, și recurg, de obicei, la un alt termen, din lexicul curent, cu o puternică notă afectivă, mult mai apropiat, din punctul lor de vedere, de realitatea pe care trebuie să o definească. În această situație se află termeni ca : *amigdale, omoplat, pupilă* și *rotulă* :

amigdale[15] : *crupe, găluște, ghinde, mere, merișoare, migdale, noduri, perje, pietrișoare, prune, rotițe, sarmale* ;

---

[10] Vezi unele explicații la Sextil Pușcariu, *art. cit.*, p. 434 ; pentru *limburuș*, cf. SCRIBAN, D.

[11] Vezi și : ALR II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 124 ; ALRR—Mar., I, 137 ; NALR—Banat, I, 137.

[12] Vezi și : ALR II/I, 50 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 8 ; ALRR—Mar., I, 125 ; NALR—Banat, I, 119.

[13] Vezi și : ALR I/I, 40 ; ALRM I/I, 57 ; ALR II/I, MN, 2196 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6—7 ; NALR—Banat, I, 105 ; ALM II/II, 734.

[14] Vezi și : ALR I/I, 24 ; NALR—Olt., I, 47; ALRR—Mar., I, 53; NALR—Banat, I, 47.

[15] Vezi și : ALR II/I, MN, 6950 ; ALRM II/I, 88 ; NALR—Olt., I, 84 ; ALRR—Mar., I, 95 ; NALR—Banat, I, 86.

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

omoplat[16] : *andrea (andreaua umărului), lopată, lopățică (lopățica umărului), placă (placa umărului), platcă, spată (spata umărului), spătar, spetează* ;

pupilă[17]: *boabă, boambă, bobiță, bombiță, buburuză, buburuzul ochiului, bumb (bumbul ochiului), bumbișor, lumea ochiului, lumina ochiului, luminița ochiului, luna ochiului, mărgica ochiului, melcul ochiului, melcușor, melcuț, neghină, neghiniță, steaua ae la ochi* ;

rotulă[18] : *ban, bănuț, bombeu, cană, căpăcică, clapă, coroană, cunună, cupă, discul genunchiului, farfurie, fedeu, lacăt, măr, melc, merișor, mosor, mosoraș, mosorel, nod, nucă, ou, oușor, placă, plăcintă (plăcinta de la genunchi), pocriș, roată, rotelie, rotilă, rotiță, rotunda genunchiului, rozetă, ruletă, scafă, strachină, talger.*

Pentru un alt termen de origine franceză, *esofag*[19], metaforele sînt datorate confuziilor care se fac cu alte părți din imediata vecinătate. (Vezi, în continuare, 3.)

1.3. În ceea ce privește cuvintele de origine latină, aici metaforele sînt mult mai puține la număr. În nord-estul Moldovei, ca, de altfel, și în alte locuri, circulă aproape în exclusivitate termeni de bază moșteniți, fără a se simți nevoia înlocuirii lor cu alții. Este cazul lui *cap, ochi, picior, ureche, față, falcă, umăr, măsea, barbă, gușă, piept, spinare, palmă, pulpă* ș.a. Acest lucru se explică, în primul rînd, prin faptul că majoritatea dintre ei numesc părți de primă importanță ale corpului omenesc. Apar însă termeni metaforici numai în locul cuvintelor care denumesc porțiuni și organe de mai mică însemnătate :

tîmplă[20] : *făgurița capului, gropița capului, gropița de la ochi* ;

țeastă[21]: *bostan, capac, căldare (căldarea capului), găoacă, oală, scafă, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), troc, troacă.*

1.4. Același lucru îl întîlnim și la cuvintele de alte origini decît cea latină, vorbitorii acceptînd, și în cazul de față, în general, denumirea stabilizată în limbă. Doar în rare cazuri au fost înregistrate metafore pentru : *gleznă și pleoapă* :

gleznă[22] : *cunună, merișor, nod, noduț, ou, porcuță* ;

---

[16] Vezi și : ALR II/I, MN, 2198 ; ALRM II/I, 111 ; NALR—Olt., I, 97 ; NALR—Banat, I, 106 ; ALM II/II, 733.

[17] Vezi și : ALR I/I, 19 ; ALRM I/I, 29 ; NALR—Olt., I, 33 ; ALRR—Mar., I, 39 ; NALR—Banat, I, 36.

[18] Vezi și : NALR—Olt., I, 120 ; ALRR—Mar., I, 132 ; NALR—Banat, I, 129 ; Anca Ulivi, *Termeni penru* **rotula genunchiului** *după NALR. Oltenia*, în FD, VI (1969), p. 163—172.

[19] Vezi și : ALR I/I, 38 ; NALR—Olt., I, 86 ; ALRR—Mar., I, 97 ; NALR—Banat, I, 85 ; ALM II/II, 729.

[20] Vezi și : ALR I/I, 14 ; ALRM I/I, 20 ; NALR—Olt, I, MN, pl. 2 ; ALRR—Mar., I, 46 ; NALR—Banat, I, 25 ; ALM II/II, 725.

[21] Vezi și : ALR I/I, 7 ; NALR—Olt., I, 4 ; ALRR—Mar., I, 7 ; NALR—Banat, I, 6 ; ALM II/II, 722 ; Vasile Arvinte, *TĚSTU(M) „Backglocke", TĚSTA „Schädel",* **troacă** *„Schädel" în română*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von Eugenio Coseriu und Wolf-Dieter Stempel, Wilhelm Verlag, München, 1971, p. 11—15.

[22] Vezi și : ALR I/I, 59 ; NALR—Olt., I, 123 ; ALRR—Mar., I, 136 ; NALR—Banat, I, 136.

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

pleoapă[23] : *acoperișul ochiului, așternutul ochiului, capac (capăcul ochiului), cămașă (cămașa ochiului), clapă (cleoapă, cloapă), clăpacă, pînza ochiului, placă (placa ochiului), plapuma ochiului.*

2. Metaforele care denumesc părți principale ale corpului omenesc prezintă o cu totul altă situație. În general, pentru cuvintele fundamentale, în graiurile populare din nord-estul Moldovei, nu există metafore și, în special, „metafore denumiri", folosindu-se, aproape în exclusivitate, doar nume de bază, majoritatea de origine latină. Cele care apar totuși au numai o valoare peiorativă, o puternică notă ironică, un pronunțat caracter individual și aparțin vorbirii afective. Citățm în continuare cîteva numiri cu nuanță peiorativă, întîlnite frecvent în nord-estul Moldovei, pentru unii termeni esențiali din terminologia corpului omenesc :

cap[24] : *bilă, bolfă, bostan, cartofă, căldare, căpățînă, clopot, cofă, dovleac, oală, pară, scăfîrlie, tărtacă, tărtăcuță, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), troacă* ;

dinte : *colț, lopată* ;

gură[25] : *cloanță, clonț, plisc, rît* ;

mușchi : *broască, pește* ;

nară : *forăitoare, sforăitoare* ;

ochi : *fereastră, solniță* ;

picior : *trișcă, țeavă, țurloi.*

3. Într-o categorie aparte am grupat unele cuvinte care, din punctul nostru de vedere, pot fi considerate tot metafore, care rezultă din înlocuirea termenului de bază cu un altul din aceeași sferă semantică. În acest caz, unele părți și organe ale corpului omenesc sînt definite prin altele, datorită, în special, confuziilor generale care se fac, neînțelegerii exacte și amănunțite a acestei terminologii. Astfel, se întrebuințează : *ghindură, (în)ghițitoare, gîrlej, gîștereață, gîtiță, gîtlej* și *omușor* pentru „mărul lui Adam"[26] ; *beregată, (în)ghițitoare, gîștereață, gîtiță, gîtlan* și *gîtlej* pentru „esofag" ; *ceafă* și *țeastă* pentru „creștetul capului" ; *ciolan, craniu* și *scăfîrlie* pentru „țeastă" ; *geană (geana ochiului)* pentru „albul ochiului" și „pleoapă" ; *gușă* și *falcă* pentru „bărbie" ; *barbă* pentru „falcă" ; *(în)ghițitoare* pentru „omușor" ; *ciolan* și *os* pentru „omoplat" și „rotulă" ; *căpută* pentru „gleznă" ; *mușchi, pulpă* și *șold* pentru „coapsă"[27] etc.

În exemplele citate, cît și în multe altele, sensul metaforic este în corelație directă cu explicațiile și precizările făcute de vorbitori, iar metafora este condiționată de acest factor.

Înlocuirea termenului de bază, A, cu un altul din aceeași clasă, A_1, se datorește faptului că primul are o frecvență redusă în vorbirea dintr-o anumită arie lingvistică sau dintr-o localitate, în comparație cu celălalt. Cuvîntul de tipul A_1, mai mult sau mai puțin lexicalizat, este mai frecvent folosit și astfel

---

[23] Vezi și : ALR I/I, 17 ; NALR—Olt., I, 37 ; ALRR—Mar., I, 40 ; NALR—Banat, I, 37.

[24] Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 315—316.

[25] *Ibidem*, p. 316.

[26] Vezi articolul lui Marius Sala, publicat în SCL (cf. nota 8).

[27] Vezi și Vasile Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc :* **șold, coapsă, pulpă** *(pe baza ALR). Încercare de analiză structurală a lexicului*, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 439—455

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

el poate înlocui tremenul propriu, A, denumind o stare de fapt din imediata lui apropiere. Fără a exista o identitate semantică între cei doi termeni, înlocuirea poate fi determinată doar de o singură trăsătură comună, caracteristică ambelor realităţi. În momentul în care A_1 nu întîmpină o rezistenţă tranşantă din partea vorbitorilor şi este acceptat ca atare măcar într-un grup restrîns sau în cadrul unei zone lingvistice limitate, el capătă un sens figurat şi devine astfel termen metaforic (B).

Lucrurile nu mai prezintă această posibilă „nesiguranţă" în cazul în care B, provenit dintr-un A_1, este urmat de determinări (numele unor părţi ale corpului omenesc), care oferă celui de al doilea cuvînt de bază un caracter strict metaforic. *Călcîi* şi *umăr*, de exemplu, urmate de determinativele *mîinii* şi *palmei*, formează sintagme metaforice, *călcîiul mîinii*, *călcîiul palmei*, *umărul mîinii*, *umărul palmei*, pentru a denumi „podul palmei". Astfel de cazuri mai pot fi încă citate : *ciolanul capului*, *moalele capului*, *osul capului* şi *scheletul capului* pentru „ţeastă" ; *ceafa capului* şi *cucuiul capului* pentru „creştetul capului" ; *moalea capului* şi *moalele capului* pentru „creştetul capului" şi „tîmplă" ; *moalele frunţii* şi *moalele obrazului* pentru „tîmplă" ; *osul capului* pentru „ceafă" ; *capul pieptului*, *fruntea pieptului* şi *osul pieptului* pentru „furca pieptului" ; *osul spinării* pentru „şira spinării" ; *coapsa genunchiului*, *pleoapa genunchiului*, *osul genunchiului*, *scafa genunchiului* şi *scăfîrlia genunchiului* pentru „rotulă" ; *braţul piciorului* şi *buca piciorului* pentru „coapsă" ; *gîtul piciorului* pentru „gleznă" ; *osul gîtului* pentru „mărul lui Adam" ; *osul capului* pentru „craniu" ; *tîmpla obrazului* pentru „umărul obrazului" ; *geana ochiului* şi *pielea ochiului* pentru „pleoapă" etc.

Faptele de aici sînt semnificative şi ele dovedesc că o bună parte din creaţiile pentru a desemna părţi ale corpului se fac în interiorul sistemului lexical respectiv, iar nu plecînd de la alte sisteme. Aşa se explică prezenţa sintagmelor (ca să se evite confuziile).

De aceea, se poate spune că sistemul lexical al corpului omenesc este relativ închis sau că prezintă o deschidere mai mică (de tip analogic) pentru alte sisteme. În acest caz sînt relevante „confuziile" (care reprezintă consecinţa negativă a tendinţei de închidere).

4. Tot din cauza unei necunoaşteri şi neînţelegeri exacte a părţilor şi organelor corpului omenesc şi, implicit, deci, a terminologiei acestora, pentru unele denumiri (cele secundare, în primul rînd) se apelează la unii termeni corespunzători de la animale, mult mai bine cunoscuţi şi mai la îndemîna vorbitorilor[28].

Analogiile cu nume de părţi ale corpului de la animale sînt şi ele sugestive, în sensul că dovedesc că sistemul lexical al părţilor corpului este în mare măsură acelaşi pentru om şi animale, aşa încît analogiile au un caracter *intrinsec* şi *reciproc* (de la om la animale şi invers).

În graiurile din nord-estul Moldovei întîlnim frecvent : *bojoc* (*bojog*) pentru „plămîn"[29] ; *burduf* (*burduh*) pentru „stomac" ; *burduhan* (*burduzan*) pentru „burtă" ; *cerbice* şi *cerbicică* pentru „bărbie", „ceafă", „guşă" şi „şira spinării" ; *chişiţă* pentru „gleznă" ; *gîrbiţă* şi *gîrbiţuică* pentru „bărbie" ; *greabăn*

[28] Vezi Ştefan Paşca, *art. cit.*

[29] Vezi şi Boris Cazacu, *Les dominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, în BL, IX (1941), p. 83—94.

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

(grebăn, greben) pentru „șira spinării"[30] ; *jolnă* și *jolnoaică* pentru „gușă" ; *mai* pentru „ficat"[31] ; *pinten* pentru „gleznă" ; *pintenii piciorului* pentru „ouăle piciorului" etc.

5. *Concluzii*

5.1. Analiza acestui material a scos în evidență varietatea și multitudinea termenilor care denumesc părți și organe ale corpului omenesc, majoritatea dintre ele *metafore*, cuvinte luate nu numai din cadrul terminologiei înseși, ci mai cu seamă din fondul comun al limbii și din lexicul regional. Ele sînt deci creații pe terenul limbii române, „împrumuturi" din diverse sfere semantice, care au reușit, datorită uzului, să pătrundă într-o terminologie ce pare pînă la un punct a fi „închisă".

5.2. Fapte interesante ies în evidență mai cu seamă din diferențierile care se pot face sub raportul circulației acestor metafore.

5.2.1. Majoritatea metaforelor discutate aici au un caracter regional, limitat și ele aparțin aproape în exclusivitate nord-estului Moldovei. Citățm în acest sens pe cele mai reprezentative : *cioabă, ciocan („cotor"), colțan, colțar, cruce, firmitură, hîrb, scai, țintă* („cui"), *zimț* pentru „colț de măsea" ; *căciulă, față, fes, lună, pălărie, pleașcă, proțap, tăiuș, vîrfar, virtej* pentru „creștetul capului" ; *băț, bold, boldan, burlan, cui, par, pară, stîlp, trișcă* pentru „fluierul piciorului" ; *cioni, cruciță, drug, drugă, furcoi, gard, greblă, mîner, placă, plăcuță, toartă, tortiță* pentru „furca pieptului" ; *ban, bănuț, bumb, butoi, cioată, cioc, ciocălău, cocostîrc, cocoș, ghindă, măruț, merișor, nucă, ouleț, pară, perjă, perjulică, popușoi, țîu* pentru „mărul lui Adam" ; *ban, bănuț, boabă, bobiță, bombiță, căluș, cățeluș, cercel, cerceluș, chibrit, clanț, clanță, clapă, clănțucă, găluște, ghindă, gogoașă, limbric, mărgelucă, mărgeluță, mărgică, par, popușor, rac, steluță, stîlp, stîlpișor, țăruș* pentru „omușor" ;*bolduri, mere* pentru „ouăle piciorului" ; *coardă, dric, drug, drugă, grind, lopată, rîpă* pentru „șira spinării" ; *pară, nucă* pentru „umărul obrazului" ; *crupe, găluște, mere, merișoare, noduri, perje, pietrișoare, prune, rotițe, sarmale* pentru „amigdale" ; *buburuză, bumbișor, melcușor, melcuț* pentru „pupilă" ; *bombeu, cană, căpăcică, disc, farfurie, lacăt, măr, melc, mosoraș, nod, oușor, plăcintă, rozelă, strachină, talger* pentru „rotulă" ; *capac, căldare, găoacă, oală* pentru „ceastă" ; *cunună, merișor, nod, noduț, ou, porcuță* pentru „gleznă" ; *cămașă, clăpacă, plapumă* pentru „pleoapă" etc.

Dintre termenii enumerați aici unii au fost înregistrați doar într-o singură localitate sau numai la un anume vorbitor, fapt care evidențiază caracterul spontan, individual și limitat al acestora. Așa, de exemplu, putem cita : *fașa* și *proțapul capului* pentru „creștetul capului" ; *burlan* și *trișcă* pentru „fluierul piciorului" ; *grebla* și *lingura pieptului* pentru „furca pieptului" ; *perjă, popușoi* și *țîu* pentru „mărul lui Adam" ; *chibrit, gălușcă, rac* și *țăruș* pentru „omușor" ; *plăcintă* și *strachină* pentru „rotulă" etc.

În ciuda acestui caracter de mozaic pe care-l prezintă răspîndirea lor, există totuși numeroase situații în care se pot delimita și unele arii lexicale, în care predomină un anume termen. Astfel, ca să susținem această afirmație cu faptele înregistrate în nord-estul Moldovei, trebuie arătat că, de exemplu,

[30] Vezi și Elena Comșulea, *Un grup de cuvinte înrudite etimologic*, în CL, XXVIII (1983), nr. 2, p. 139—145.

[31] Vezi și Boris Cazacu, *art. cit.*

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

nod „mărul lui Adam" caracterizează partea centrală a zonei ; *ciot* „mărul lui Adam" este specific nordului ; *roată* și *rotilă* „rotulă" au prioritate în vest ; *ouşoare* „ouăle piciorului" formează o arie compactă etc. ; și exemplele ar putea continua.

5.2.2. Unii termeni metaforici atestați de noi în această zonă se întîlnesc însă, izolat, în toată Moldova (și Bucovina) și, în special, caracterizează graiurile de nord : *cep, ciot, cioată, cracă, creangă, ramură, șîp* pentru „colț de măsea"; *ascuțiș, lat* pentru „creștetul capului" ; *cruce, furculiță, furcuță, lingură, lingurică, linguriță, răşchitor, scîndură, şir, şiră* pentru „furca pieptului" ; *ciot, gîşter (guşter), măr, nod, noduț* pentru „mărul lui Adam" ; *cățel, cioată, ciot, clempuș, clopot, clopoțel, gîrlici, gîşter (guşter), limbucă, limburuș, limbuță, lingurică, mosor, omuleț, ou, ouleț, pop, popic, spirituș* pentru „omuşor" ; *boldane, merişoare* pentru „ouăle piciorului" ; *merişor* pentru „podul palmei" ; *ghinde* pentru „amigdale" ; *andrea, spătar, spetează* pentru „omoplat" ; *ban, bănuț, clapă, merişor, mosor, placă, pocriș, scafă* pentru „rotulă" ; *făguriță, gropiță* pentru „tîmplă" ; *bostan* pentru „țeastă" ; *acoperiș, aşternuț, capac, pînză* pentru „pleoapă" etc.

5.2.3. Comparînd materialul înregistrat de noi în nord-estul Moldovei cu datele oferite de altlasele lingvistice regionale s-a putut constata că unele metafore sînt cunoscute și apar astăzi frecvent și în alte provincii.

5.2.3.1. Metafore întîlnite și în Oltenia, Banat și Maramureș : *ciob* pentru „colț de măsea" ; *clapă* pentru „pleoapă" ; *nod* pentru „mărul lui Adam" ; *noduri* pentru „ouăle piciorului" ; *roată* pentru „rotulă" ; *umărul palmei* pentru „podul palmei" ; *vîrf* pentru „creștetul capului".

5.2.3.2. Metafore întîlnite și în Oltenia și Banat : *coşul pieptului* pentru „furca pieptului" ; *mărul obrazului* pentru „umărul obrazului".

5.2.3.3. Metafore întîlnite și în Oltenia și Maramureș : *ou* pentru „rotulă".

5.2.3.4. Metafore întîlnite și în Banat și Maramureș : *călcîiul palmei* pentru „podul palmei".

5.2.3.5. Metafore întîlnite și în Oltenia : *buburuz, limburuș, linguruș, ouşor* și *țîmburuș* pentru „omuşor" ; *cămașă* pentru „pleoapă" ; *crac* pentru „colț de măsea" ; *creastă* pentru „creștetul capului" ; *ouşoare* pentru „ouăle piciorului" ; *ouşor* pentru „mărul lui Adam" ; *podul obrazului* pentru „umărul obrazului" ; *rotilă* și *rotundă* pentru „rotulă" ; *spată* pentru „omoplat" ; *troacă* pentru „țeastă".

5.2.3.6. Metafore întîlnite și în Banat : *baier* pentru „furca pieptului" ; *boabă, boambă, bumb, melc, neghină* și *stea* pentru „pupilă" ; *cerul, mărul, nodul* și *peştele palmei* pentru „podul palmei"; *coroană* și *cunună* pentru „rotulă" ; *lopată, lopățică* și *spetează* pentru „omoplat" ; *scafă* și *troc* pentru „țeastă" ; *țandură* pentru „colț de măsea" ; *țeavă* pentru „fluierul piciorului".

5.2.3.7. Metafore întîlnite și în Maramureș : *ciont* și *ou* pentru „mărul lui Adam" ; *cupă, fedeu* și *nucă* pentru „rotulă" ; *limbuță* pentru „omuşor" ; *lumea ochiului* pentru „lumina ochiului" ; *ouțe* și *noduțe* pentru „ouăle piciorului".

5.2.4. Cele mai puține metafore sînt acelea de origine populară care au pătruns și în limba literară. Citățm în acest sens pe : *colț de măsea, creștetul capului, fluierul piciorului, furca pieptului, omuşor, ouăle piciorului, podul palmei, scăfîrlie* „țeastă, craniu", *şira spinării, tigvă* „craniu, țeastă", *țurloi* „fluierul piciorului", *umărul obrazului.*

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)

5.3. Pe lîngă bogăția și diversitatea metaforelor care denumesc părțile și organele corpului omenesc, trebuie subliniată larga lor circulație, deși, măcar într-o fază inițială, majoritatea dintre ele sînt dominate totuși de un pronunțat caracter ocazional, spontan, limitat și individual.

5.4. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că unul și același termen metaforic poate înlocui mai multe cuvinte de bază, și aceasta în funcție de gradul de cunoștințe, de fantezia și spontaneitatea vorbitorilor. Așa, de exemplu, *tigvă* numește „capul", „creștetul capului" și „țeasta" ; *mărul*, pe „amigdală", „gleznă", „oul piciorului", „rotulă" și „umărul obrazului" ; etc., etc.

5.5. Deși unii termeni se întîlnesc frecvent pe un vast teritoriu dacoromân, majoritatea dintre ei nu sînt atestați, cu sensurile amintite aici, de dicționarele explicative ale limbii române. Unele metafore apar însă înregistrate în ultimul dicționar de sinonime[32]: *lingura pieptului, lingurea* și *lingurică* „furca pieptului" ; *gușter, împărătuș, limburuș, mosor* și *oușor* „omușcr" ; *spată* și *lopățică* „omoplat" ; *lumea ochiului, lumina ochiului* și *vedere* „pupilă" ; *oul genunchiului, oul piciorului* și *scăfîrlie* „rotulă" ; *gușter* „esofag" ; *moalele capului, moalele frunții* și *moalele obrazului* „tîmplă" ; *hîrcă* și *scafă* „țeastă" ; *oul piciorului* „gleznă" ; *geană* „pleoapă" ; etc.

5.6. Creațiile metaforice se schimbă necontenit, se îmbogățesc în orice moment, iar procesul lor de formare este și astăzi profund vizibil, fapt care demonstrează inventivitatea, imaginația, spiritul ironic, puterea de observație și marea capacitate de creație a poporului.

LA TERMINOLOGIE LIÉE AU CORPS HUMAIN. CRÉATIONS MÉTAPHORIQUES DANS LES PARLERS POPULAIRES DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le matériel des enquêtes dialectales pour le *NALR Moldova et Bucovina* (les réponses aux questions 58—463 du *Questionnaire NALR)* et certaines données enregistrées dans des enquêtes spéciales constituent le corpus d'une analyse synchronique et diachronique des plus représentatives métaphores, *simples* (suivies ou non par des déterminations) et *syntagmatiques*, de nature populaire ou savante, „transparentes" ou „usées". Elles sont comparées à celles d'autres atlas par régions, l'ALR et l'ALRM ou d'autres ouvrages à caractère linguistique.

La dénomination de certaines parties du corps humain par des métaphores donne une image plus riche sur la manière dont l'homme conçoit ses similitudes avec la réalité environnante. Les créations métaphoriques changent incessamment, s'enrichissent à tout moment ; le processus de leur formation est visible aujourd'hui encore, ce qui prouve la force d'invention, l'imagination, l'esprit ironique, l'acuité de l'observation et la capacité de création du peuple.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

[32] Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.

BDD-A24098 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:49 UTC)